

Vzdělanost Čechů a výzvy pro teorii pedagogiky

Jan Průcha

nezávislý expert

Pojem vzdělanost, ačkoli často používaný v odborném i mediálním diskurzu, není v pedagogické či andragogické teorii jednoznačně vymezen. Jak jsem dříve popsal (Průcha, 2009), vyjasnění obsahu tohoto pojmu lze zakládat na několika empirických přístupech. Nejběžnější přístup je ten, kdy se vzdělaností rozumí „dosažená úroveň vzdělání“ populace (angl. ekvivalent *educational attainment of population*), používaný také v mezinárodních dokumentech *Education at a glance: OECD indicators* a jiných). Tento výklad pojmu vzdělanost je chápán jako podíl osob, které v nějakém společenství (národ, etnická skupina, profesní skupina apod.) dokončily určitou úroveň formálního (školního) vzdělávání (např. vyšší sekundární, terciární aj.). K tomu existuje mnoho mezinárodních statistik, též s daty o české populaci.

Je zřejmé, že toto pojetí fenoménu vzdělanost není zcela v souladu s tím, jak jeho význam cítíme (byť jej nejsme schopni exaktně definovat), neboť v daném pojetí se projevuje pouze jeden, kvantitativní aspekt formálního vzdělávání a chybí aspekt obsahu a kvality dosaženého vzdělání. Zároveň je jasné, že pojem vzdělanost nelze vztahovat pouze k příslušníkům populace mládeže, nýbrž že se týká také dospělých, a to ve všech věkových kategoriích. To znamená, že přesahuje hranice standardního zájmu pedagogiky a je i v poli zájmu andragogiky, pokud se udržuje tradiční členění pedagogiky jako vědy o vzdělávání mládeže a andragogiky jako vědy o vzdělávání dospělých.

Nyní se však objevil výzkumný produkt, který dokládá, že fenomén vzdělanost lze chápat a zkoumat mnohem exaktněji než jen z hlediska míry dokončování formálního vzdělávání a zároveň že není nutno pedagogický a andragogický pohled striktně oddělovat. Tímto produktem je publikace o výsledcích mezinárodního výzkumu PIAAC. Nejprve jej stručně představím a potom uvedu některé diskusní otázky a náměty.

PIAAC – výzkum kompetencí dospělých

PIAAC je označení mezinárodního projektu OECD *Programme for the International Assessment of Adult Competencies* realizovaného v letech 2009 až 2012. Jeho popis a hlavně výsledky jsou nyní podrobně zveřejněny (kromě webo-

vých stránek www.oecd.org/site/piaac; www.piaac.cz) v tištěné publikaci s názvem *Předpoklady úspěchu v práci a v životě. Výsledky mezinárodního výzkumu dospělých OECD PIAAC* (2013). Publikaci vypracoval kolektiv 15 českých autorů (převážně odborníků v sociologii, sociální a vzdělávací politice) a redigovali ji a také několika vlastními studii vybavili J. Straková a A. Veselý.

Jde o jeden z nejrozsáhlejších mezinárodních výzkumů v oblasti vzdělávání. Projekt PIAAC byl zaměřen na populaci osob ve věku 16–65 let, u nichž byly zjišťovány *kompetence/dovednosti* (terminologie je alternativní) ve třech *dílčích gramotnostech*: čtenářská gramotnost; numerická gramotnost; dovednost řešení problémů v prostředí informačních technologií. Evaluace byla prováděna prostřednictvím kognitivních testů, další data byla získávána pomocí dotazníků. V celkem 24 zemích bylo do výzkumu zapojeno 166 000 osob. V ČR bylo vyšetřeno 6102 respondentů, sběr dat probíhal většinou v domácnostech, testové úlohy byly administrovány prostřednictvím přenosných počítačů a šetření prováděli kvalifikovaní tazatelé společnosti SC&C.

Rozsáhlá publikace obsahuje enormní množství dat a poznatků. Je členěna na dvě části: V první části, kterou zpracovali oba editoři, jsou představeny hlavní výsledky PIAAC týkající se české populace, zejména kompetence českých dospělých v mezinárodním srovnání; dovednosti v sociodemografických souvislostech; dovednosti a trh práce; neekonomické efekty gramotnosti; vývojové trendy ve výsledcích české populace; regionální rozdíly ve výsledcích testovaných gramotností (zpracovala L. Kelblová). V druhé části je obsaženo pět studií obsahujících specifické analýzy českých dat. Je to studie o vlivu osobnostních, rodinných a sociálních faktorů na dosažené vzdělání a úroveň kompetencí (P. Matějů, P. Anýžová, N. Simonová); souvislosti funkční gramotnosti s ekonomickým statusem a s profesí (M. Bakule, Z. Matoušková, T. Vavřinová), souvislosti kompetencí a odměňování (J. Večerník, M. Mysíková, P. Matějů); rozvoj funkční gramotnosti v dospělosti a další vzdělávání (H. Říhová, V. Czesaná); kontext a důsledky vzdělávací expanze, proměny českého školství (J. Koucký, M. Zelenka).

Již z výčtu studií obou částí publikace je očividné, že její tematický záběr je široký. Je to vskutku excelentní vědecká práce. Hlavní její přínos vidím v tom, že dokládá možnosti evaluace vzdělanosti populace národa exaktnějšími procedurami než pouze na základě míry dosažené úrovně formálního vzdělání. Současně tento projekt ukazuje, že obzor zájmu pedagogické teorie by

měl být širší, než je většinou dosud. Tato teorie musí brát více na zřetel sociologické a ekonomické faktory ovlivňující vzdělanost, a to jak u populace mládeže, tak u populace dospělých. Nelze setrvávat na překonaném stanovisku, že problémy vzdělávání dospělých jsou záležitostí pouze andragogiky.

Abych tato konstatování podpořil konkrétními evidencemi, uvedu některé nálezy z projektu PIAAC, jež mohou být zároveň podnětem k diskusi.

Nálezy z PIAAC významné pro pedagogiku

- (1) V protikladu k mediálnímu obrazu o upadající úrovni české vzdělanosti přináší zjištění PIAAC *pozitivnější pohledy na stav kompetencí populace* ve všech třech hodnocených gramotnostech. V mezinárodním srovnání dosáhli reprezentanti české populace statisticky významně nadprůměrných výsledků v numerické gramotnosti a v řešení problémů s pomocí počítačů a v čtenářské gramotnosti se významně neodlišovali od mezinárodního průměru. Například v numerické gramotnosti je testovaná populace ČR výrazně lepší než paralelní populace v Angli a Severním Irsku, Francii, USA a jinde.
- (2) Pozoruhodné je, že nejlepší výsledky v gramotnostech dosahují v ČR *osoby mladších věkových kategorií*. Nadprůměrné výsledky (ve srovnání s průměrem OECD) jsou zjištěny u lidí ve věku 16–24 let a zejména v kategorii 25–34 let. Je jistě překvapující, že v nejmladší věkové skupině 16–24 let mají v numerické gramotnosti lepší výsledky než Češi pouze Finové, Nizozemci a Vlámové, a dosti podobné je to v čtenářské gramotnosti.

Vzniká tudíž otázka: Je vzdělanostní úroveň mladé populace Čechů významně horší než dříve? V analýzách PIAAC se setkáváme s protichůdnými stanovisky. Podle Strakové (2013) nelze z daných zjištění vyvozovat závěr, že v mezinárodním srovnání došlo k vysokému zhoršování vědomostí a dovedností mladých Čechů. Speciálně pro populaci vysokoškoláků platí, že „stále jsou ve všech sledovaných oblastech dovednosti českých vysokoškoláků ve všech věkových kategoriích, *včetně té nejmladší*, lepší, než je průměr OECD“ (Straková, 2013a, s. 13 – kurziva J. P.).

Naproti tomu Koucký a Zelenka (2013) ve velmi podrobné analýze „vzdělávací expanze českého školství“ argumentují, že prudký rozvoj terciárního vzdělávání, které se v ČR stalo masové z hlediska počtu zapsaných studentů, způsobuje „negativní dopad na kvalitu vzdělávání a úroveň uče-

lovaných diplomů“ (s. 201). Koucký a Zelenka to mají ve své studii perfektně podloženo na faktech, tj. na kvantitativních proporcích studentů a maturantů středních škol (jejichž studijní předpoklady a výsledky jsou mnohdy chabé), na neúměrně vysokém podílu absolventů středních odborných škol vstupujících na vysoké školy, na nedostatečné vzdělanostní vybavenosti absolventů vysokých škol vstupujících do praxe.

Závěry Kouckého a Zelenky z této situace vyznívají vskutku neradostně. Vztahují se hlavně k ekonomickým důsledkům údajně snižující se úrovně vzdělanosti středoškoláků a vysokoškoláků. Tak velký počet vysokoškoláků, jaký dnes produkuje české terciární školství, nenachází pracovní uplatnění odpovídající jejich úrovni vzdělání, a tudíž často pracují na pozicích určených dříve pro středoškoláky. Zároveň zaměstnavatelé nejsou spokojeni s absolventy škol, protože jejich gramotnost je nižší než u jejich předchůdců.¹

- (3) Vraťme se k otázce vzdělanosti české populace. Pokud by byla vzdělanost posuzována podle výsledků PIAAC a v mezinárodní komparaci, jeví se úroveň vzdělanosti Čechů, zejména v nejmladší věkové skupině 16–34 let jako příznivá. Pokud ale na tuto vzdělanost nahlíží odborníci s ekonomickou orientací, jeví se situace vzdělanosti nepříznivě. Jak se na tento rozpor dívají pedagogové? Mé osobní stanovisko je to, že výsledky testů PIAAC reflektují obsahové, kvalitativní aspekty produktů vzdělávání, a tudíž představují zatím neobjektivnější poznatkovou bázi pro hodnocení vzdělanosti populace.

Zároveň je PIAAC dokladem toho, jak podstatně je sféra vzdělávání a vzdělanosti zakotvena v ekonomické a sociální realitě, a tudíž je žádoucí, aby se teoretici pedagogiky více zajímali o tyto souvislosti a determinanty edukační reality. Mně se to jeví tak (což proklamují ve svých pracích již řadu let), že dnes potřebuje pedagogická teorie interdisciplinárně založenou syntézu poznatků o edukačních procesech, jejich realizaci, výsledcích a efektech. Syntéza by měla zahrnovat přístupy a poznatky jak čistě pedagogické, tak i ekonomické, sociologické, demografické, ze sociální politiky a další.

¹ Tato záležitost je velmi komplikovaná a nelze ji takto radikálně posuzovat zcela negativně. Pro adekvátní objasnění by bylo nutno vzít v úvahu mnoho nálezů z šetření o požadavcích zaměstnavatelů na absolventy středních a vysokých škol, které systematicky provádějí a publikují pracovníci Národního ústavu odborného vzdělávání (J. Vojtěch a další). Záleží např. na oboru studia, na druhu profese apod. – viz nejnověji výzkum potřeb zaměstnavatelů a připravenosti absolventů škol (Doležalová, 2014).

Jako příklad lze uvést analýzu efektů vzdělanosti, jak ji vypracoval A. Veselý (2013) v kapitole *Neekonomické efekty gramotnosti* (s. 87–95). Autor sleduje souvislosti mezi čtenářskou gramotností a čtyřmi aspekty života jednotlivce: subjektivní hodnocení vlastního zdraví; míra důvěry v ostatní lidi; účast v dobrovolnických aktivitách; pocit vnitřní politické efektivity (schopnost mít vliv na politické dění). Hodnoty těchto aspektů byly zjišťovány dotazníkem. Ukázaly se zajímavé souvislosti, např. to, že v ČR (stejně jako v jiných zemích) je subjektivní hodnocení vlastního zdraví ve vztahu s úrovní čtenářské gramotnosti, tj. subjektivně vnímaný lepší zdravotní stav lidí je spojen s vyšší úrovní jejich gramotnosti, a naopak u lidí pocitujících své zdraví jako horší je zjišťována nižší gramotnost. Celkově je zjištěno ve všech zemích, že „lidé s vyššími úrovněmi gramotnosti a vyšší úrovní dosaženého vzdělání s podstatně vyšší pravděpodobností vykazují pozitivní neekonomické efekty“ (s. 94). To je nepochybně výzva pro pedagogické rozvažování o jiných než čistě ekonomických důsledcích vzdělanosti.

K tomu připojuji informaci o interdisciplinárních aspektech: Překvapivě i demografové se zajímají o problémy zjišťování úrovně vzdělanosti populace a o způsoby měření znalostí a dovedností obyvatel ČR. Dokládá to série článků v časopise *Demografie* (2013, č. 2 a 3), kde někteří demografové (např. Kotýnek, 2013) poukazují na nedostatečný záběr dosavadních pedagogických měření vzdělanosti, tj. nezohledňování té složky vzdělanosti, která je sycena z neformálního vzdělávání (tedy nejen ze školního, formálního vzdělávání). I v tom bych viděl výzvu pro zmíněnou syntézu pedagogické teorie.

Demografický aspekt je pro pedagogickou teorii důležitý ještě z jiného zřetele. Jde o to, že výsledky PIAAC (ale také jiných obdobných evaluací jako je zejména PISA) jsou významně ovlivňovány etnickou skladbou populace jednotlivých zemí. V těch zemích, kde je podíl imigrantů z odlišných kultur relativně nízký (jako je to ve Finsku a také v ČR), jsou výsledky měření vzdělanosti lepší ve srovnání se zeměmi, v nichž je vysoký podíl imigrantů (jako je Británie, Francie, Německo aj.). Takže hodnoty zjišťovaných gramotností musí být interpretovány i s ohledem na tyto rozdílné etnické a kulturní determinanty – což je další podnět pro širší záběr pedagogické teorie.

(4) Na závěr musím upozornit na jednu nepříjemnou okolnost: Česká publikace PIAAC vyniká – jako celý tento mezinárodní projekt – exaktností a sofistikovaností metod a procedur výzkumu, prezentace jejich výsledků je formulována přesně a jasně, včetně grafů a tabulek. Proto působí rušivě nejednotnost základní terminologie:

Co se vlastně měřilo? Kompetence, dovednosti, gramotnosti, funkční gramotnost? Všechny tyto termíny se v české verzi PIAAC vyskytují jako ekvivalentní. Zatímco v anglickém názvu projektu je termín *competencies*, v české verzi se alternativně objevují termíny *kompetence, dovednosti* (resp. *kognitivní dovednosti*), *gramotnosti* a dokonce *zdatnost (počítačová zdatnost)*. Podle Strakové (2013b, s. 19) jsou tyto výrazy používány jako synonyma.

Kromě toho se ale pracuje i s pojmem *funkční gramotnost*, a to ve významu: „Pojem *funkční gramotnost* je zde... používán jako souhrnné označení pro všechny typy *dovedností* sledovaných v rámci výzkumu PIAAC, tedy pro numerickou a čtenářskou *gramotnost* a *dovednost* řešit problémy v prostředí informačních technologií“ (Bakule, Matoušková, & Vavřinová, s. 131, kurz. J. P.). Mně se to jeví jako zmatečné. Nechci to zde rozvádět, ale mezi těmito termíny (a jimi označovanými pojmy) jsou jistě významové rozdíly, jež by měly být respektovány.

Jinak zdůrazňuji, že česká publikace PIAAC je skvělým produktem vědeckého výzkumu, který může naši pedagogiku stimulovat k uvažování o svém širším předmětu. V tomto příspěvku na tuto publikaci upozorňuji proto, že může být užitečným podnětem pro diskusi

- (1) o fenoménu vzdělanost, jeho explanaci a způsobech měření;
- (2) o potřebě začleňovat do pedagogických explanací interdisciplinární hlediska, zejména sociologické, ekonomické, demografické, etnologické;
- (3) ale zároveň také o nezbytnosti rozšíření záběru pedagogické teorie a výzkumu, tj. se začleněním nejen formálního (školního) vzdělávání, nýbrž i neformálního (dalšího) vzdělávání.

Literatura

- Bakule, M., Matoušková, Z., & Vavřinová, T. (2013). Souvislosti funkční gramotnosti s ekonomickým statusem a profesí. In J. Straková & A. Veselý (Eds.), *Předpoklady úspěchu v práci a v životě. Výsledky mezinárodního výzkumu dospělých OECD PIAAC* (s. 131–160). Praha: MŠMT.
- Doležalová, G. (2014). *Potřeby zaměstnavatelů a připravenost absolventů škol – šetření v terciárním sektoru*. Praha: Národní ústav pro vzdělávání.
- Kotýnek, J. (2013). Úroveň vzdělání obyvatelstva ČR a její zjišťování v širších souvislostech. *Demografie*, 55(3), 220–223.
- Koucký, J., Zelenka, M. (2013). Kontext a důsledky vzdělávací exploze. Proměny českého školství, úrovně vzdělání, sociálních nerovností, gramotnosti a uplatnění absolventů. In J. Straková

- & A. Veselý (Eds.), *Předpoklady úspěchu v práci a v životě. Výsledky mezinárodního výzkumu dospělých OECD PIAAC* (s. 195–222). Praha: MŠMT.
- Průcha, J. (2009). Vzdělanost/národní vzdělanost. In J. Průcha (Ed.), *Pedagogická encyklopedie* (s. 252–257). Praha: Portál.
- Straková, J. (2013a). Shrnutí. In J. Straková & A. Veselý (Eds.), *Předpoklady úspěchu v práci a v životě. Výsledky mezinárodního výzkumu dospělých OECD PIAAC* (s. 11–16). Praha: MŠMT.
- Straková, J. (2013b). Základní informace o výzkumu PIAAC a jeho realizaci v České republice. In J. Straková & A. Veselý (Eds.), *Předpoklady úspěchu v práci a v životě. Výsledky mezinárodního výzkumu dospělých OECD PIAAC* (s. 19–24). Praha: MŠMT.
- Straková, J., & Veselý, A. (Eds.). (2013). *Předpoklady úspěchu v práci a v životě. Výsledky mezinárodního výzkumu dospělých OECD PIAAC*. Praha: MŠMT.
- Veselý, A. (2013). Neekonomické efekty gramotnosti. In J. Straková & A. Veselý (Eds.), *Předpoklady úspěchu v práci a v životě. Výsledky mezinárodního výzkumu dospělých OECD PIAAC* (s. 87–96). Praha: MŠMT.

Autor

Prof. PhDr. Jan Průcha, DrSc., Varnsdorfská 333/13, 190 00 Praha 9, e-mail: janprucha@volny.cz

---

Syslová, Z., Borkovcová, I., & Průcha, J. (2014). *Péče a vzdělávání v raném věku: Komparace české a zahraniční situace*. Praha: Wolters Kluwer.

Publikace se snaží pohlédnout na současné české předškolní vzdělávání a péči o děti v raném věku prostřednictvím komparace s vybranými zeměmi Evropské unie (Anglie, Německo, Norsko, Slovensko, Švédsko) a Novým Zélandem. V úvodu je definována oblast vzdělávání a péče v raném věku a její pojetí v zemích OECD a v České republice. Snahou autorů bylo ukázat, že problematika péče v raném věku a vzdělávání dětí předškolního věku se musí stát předmětem komparací, tj. srovnávacích popisů a objasnění zahraniční a české situace. K tomu účelu se autoři zabývají problematikou kvality předškolního vzdělávání, vzdělávacích programů a kvalifikace učitelů jednak v České republice, jednak v zahraničí. Publikace vyústuje v doporučení, která by měli představitelé školské politiky (ale také např. ředitelé a učitelé mateřských škol) přijmout pro zkvalitnění rané péče a předškolního vzdělávání. Doporučení jsou opřena o výsledky českých výzkumů, zprávy České školní inspekce a zprávy OECD.